

Доценко В. О.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЄВРЕЇВ ДО ПІВНІЧНОГО КРИМУ ЯК ОДНА З ПЕРШИХ СПРОБ КОМПАРТІЙНОГО РЕЖИМУ ЗМІНИТИ ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ КРИМУ

Наприкінці XIX ст. в європейській частині Російської імперії сільським господарством займалися 3,21 % від усього єврейського населення. Зосереджувалося воно на Півдні України, де було 36 єврейських колоній, у яких нараховувалося 29612 хліборобів [1, с. 67]. Заняття сільським господарством приносило євреям невеликі прибутки. До того ж, існувала заборона царського уряду наділяти євреїв землею для ведення сільського господарства. Тому переселення на Південь України для заняття землеробством не було самоціллю для жителів єврейських містечок України. Але, не дивлячись на неприбутковість сільського господарства, це була можливість для єврея вирватися з відсталого містечка. Деякі хотіли використати переселення на Південь України для зміни свого соціального статусу. Потрапивши до іншої категорії, єврейські переселенці поступово залишали колонії та переселялись в промислові міста. Там вони повертались до своїх традиційних занять ремеслом та посередницькою торгівлею. Поступово в містах Півдня України – Одесі, Миколаєві, Херсоні, Судаку, Керчі сформувались численні єврейські общини.

Частина єврейського населення колонізувало північні райони Кримського півострова. Крим їх приваблював не тільки благодатним кліматом, а й тим, що тут уже здавна вони займалися сільським господарством. Жили євреї там спокійно, не знали погромів з боку татарського населення. Не дивно, що у Криму ще з кінця XIX ст. існувало чимало єврейських колоній, які займалися виноградарством, овочівництвом та садівництвом. На початку XX ст. на півострові проживало понад 60 тис. євреїв, а в 1917 р. там налічувалось їх понад 68 тис. (8,4 % від усього населення Криму). Багато з них займалися сільським господарством [2, с. 80]. Землеробські єврейські поселення переважали в північній степовій частині півострова, зокрема, переселенці з Волинської губернії населяли територію поблизу Джанкою та Перекопа.

У 1919-1920 рр. у період окупації Півдня України і Криму денікінцями сіоністські організації за сприяння закордонних благодійних товариств створили в Криму ряд с/г кооперативів. Вони успішно розвивалися й розширювали свою діяльність. На конференції представників сіоністських організацій півдня України, Росії та Криму, яка відбулася в жовтні 1919 р. у Балаклаві, зазначалося, що на півострові можна створити ряд нових сільськогосподарських об'єднань, де молодь набувала б спеціальності, необхідні для розвитку землеробства. У 1920 році із встановленням у Криму радянської влади сіоністські діячі почали терміново виїжджати звідти в Палестину. Проте багато членів кооперативів залишилися на місцях і організували нові с/г колонії, зокрема, кооперативи «Ахва» (Братство) й «Херут» [2, с. 69]. В Алушті, Бахчисараї і Керчі активно велась підготовча і організаційна робота з облаштування однотипних кооперативів. У 1921–1922 рр. активісти з «Ахва» заснували ряд сільськогосподарських об'єднань під назвами «Кадімо», «Ахдут», «Бейт-Лехем» та ін. Всі створені кооперативи об'єднувались спільною метою і завданнями. По-перше, оздоровити і підняти господарське життя євреїв на півдні України та в Криму, по-друге, надати всебічну допомогу єврейській еміграції до Палестини. 1923 р. сіоністські кооперативи зазнали переслідувань з боку компартійних органів. Але, незважаючи на штучно створені для них труднощі фінансового і адміністративного характеру, вони продовжували розвиватися. Наприкінці 1922 – на початку 1923 р. був створений кооператив-комуна під назвою «Тель-Хай», що об'єднав 106 чоловік, які мріяли підготуватися до с/г роботи в кібуцах на землі Палестини. Подібна комуна була створена також поблизу залізничної станції Колай (нині – Азовське). Вона займалася вирощуванням винограду, овочів та інших видів с/г продукції. Того ж року були створені ще 2 комуни: одна з них – у районі Джанкоя під назвою «Га-Мишмар», а друга поблизу Євпаторії під назвою «Хакай». Загалом було організовано 4 с/г комуни. Наприкінці 1924 р. таких кооперативів було вже 18. У них працювали близько 1600 селян [1, с. 69].

На початку 1920-х років компартійні органи стали розглядати можливість здійснити переселення євреїв містечок Правобережної України та Білорусії до Криму та Півдня України. Ідею переселення підтримали в кінці 1923 року євсекції. Проект отримав позитивне схвалення від Л. Каменєва, М. Бухаріна та Л. Троцького. Прихильниками проекту створення єврейської автономії в Криму та Півдні України голова ЦВК СРСР. М. Калінін, голова ВУЦВК Г. Петровський.

Основною «рушійною силою» реалізації проекту став виходець з Криму, організатор соціал-демократичного руху на півострові Юрій Ларін (Михайло Лур'є). Він називав консолідуючою ідею організації єврейської республіки в Криму і розселення на його території 280 тис.

євреїв для створення єврейської більшості в регіоні. Однак за уточненим планом переселення, який розробила президія ЦВК СРСР, передбачалось землеоблаштувати в Криму за 10 років 100 тис. єврейських сімей. [3, с. 432]. Даний проєкт при його реалізації докорінно б змінив би національний склад населення півострова. При проживаючих на початку 1920-х років в Криму 700 тис. осіб, додалися при землеоблаштуванні євреїв ще близько 300 тис. осіб. Євреї перетворились би на другу, після росіян, національну групу в Криму, потіснивши при цьому кримських татар. Останні втратили б статус корінного народу навколо якого створювалась автономія. Крім того землеоблаштування євреїв вилучило з обороту значні земельні фонди в північному Криму, і не дозволило б реалізувати програму землеоблаштування кримських татар та переселення татар з Туреччини та інших регіонів СРСР.

Наміри властей переселити до Криму 100 тис. переселенців викликали протест з боку татарської опозиції в Криму, очолюваної головою Кримського ЦВК Вели Ібраїмовим і головою Кримської РНК Дерен-Айормом. Вони намагалися довести центральним органам влади СРСР і РРФСР, що переселення євреїв до Криму зачепить земельні інтереси місцевого татарського населення. Подібну позицію зайняв і перший секретар Кримського обласного комітету ВКП(б) С. Д. Петропавловський. [4, с. 12–13].

Був висунутий також проєкт керівника євсекції РКП(б) А. Брагіна, який запропонував створити автономну область на території Північного Криму, в степовій південній частині України і Чорноморського побережжя, включаючи і територію Абхазії.

Очевидно, що задеклароване радянським режимом переселення і спроба створити єврейські автономні утворення на Півдні України та в Криму мали і завуальовані обставини. Історія свідчить, що доля одного, п'яти, або двадцяти мільйонів чоловік для радянського режиму нічого не значить. Мета, яка висувалась компартійним режимом, мала прихований підтекст. Більшовикам потрібно було обґрунтувати факт існування євреїв в Радянському Союзі, бо їх існування суперечило постулатам марксизму-ленінізму. Єврейство протягом тисячоліть плекало своє духовне, релігійно-общинне середовище, особлива увага до якого пояснюється відсутністю території і ознак національної державності. А цього, з комуністичної точки зору, існувати не могло. Можливо тому і в подальшому буде простежуватись негативне ставлення радянської влади до єврейства. Можливо, як пише російський дослідник А. В. Блюм, система, яка не потребувала обґрунтування свого існування, могла і не побачити потребу у вирішенні протиріччя у існуванні єврейських громад. В кінці кінців, протиріччя не було першим і не буде останнім в філософії марксизму-ленінізму. Але ж

воно було дуже разючим. Тому влада прагнула «притягти» євреїв до певної території, надати їм карикатурне самоуправління [5, с. 150].

18 березня 1926 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про переселення євреїв в Крим». Для переселення євреїв виділялись землі у Джанкойському та Євпаторійському районах Криму. Один із пунктів постанови передбачав обов'язкове залучення до програми облаштування переселенців єврейських закордонних товариств. Компартійні органи укладали з єврейськими товариствами договори на організацію різноманітних допомогових кампаній. Закордонні товариства зобов'язувались кредитувати переселенські колективи, допомагати у будівництві інфраструктури у переселенських районах. Переважно кошти виділяли Агро-Джойнт, ЄКТ та ТРП. Для прикладу, у 1925–1926 рр. при переселенні 10 тис. сімей було витрачено 8,435 млн. крб., з них власні кошти переселенців склали 2 млн., кошти Агро-Джойнт – 3,6 млн., ЄКТ – 200 тис., ТРП – 150 тис. і прорадянського ТЗЕТу – 50 тис. [6, с. 66].

Отже, на початку 1920-х рр. єврейським громадським об'єднанням спільно з закордонними товариствами вдалося створити на Півдні України та в Криму ряд с/г кооперативів. Єврейські кооператори, які розвивали власне виробництво с/г продукції, розглядали кооперацію через призму можливої еміграції до Палестини з метою створення там єврейської держави. С/г колонії дали можливість єврейській громадськості клопотати перед компартійними органами про початок кампанії з аграризації українського єврейства та розпочати в середині 1920-х рр. переселенський рух у південноукраїнські райони. Кампанію аграризації євреїв компартійні органи використали з метою зміни складу населення Криму та протидії прагненням кримських татар реалізувати власний проект зі створення національної автономії.

Список використаних джерел:

1. Хонігсман Я. С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні. *Український історичний журнал*. 1994. № 2–3. С. 66–74.
2. Рабінович Я. Й. На зламі віків: до 1000-річчя проживання євреїв в Україні. Київ : Б.в., 1998. 359 с.
3. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
4. Горюнова Є. О. Соціально-політичні процеси в селі Кримської АРСР 1920-х років : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Запоріжжя : ЗНУ, 1999. 19 с.

5. Журба М. А., Доценко В. О. Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). Київ, 2005. 230с.

6. Місінкевич Л. Єврейська і польська національна меншина Поділля (20–30 рр. ХХ ст.). Київ : Хмельниц. ін-т регіон. упр. та права, 2001. 254 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-398-2-8>

Захожай З. В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та історії*

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

КОМПАРТІЙНА ПОЛІТИКА ЩОДО МАЛИХ НАРОДІВ КРИМУ В 1920-ТІ РОКИ

Після поразки Українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. українські більшовики, що мали намір включити до складу радянської України всю колишню Таврійську губернію, отримали попередження від «старших братів» з РКП(б): Крим повинен належати Росії. 21 січня 1921 р. на спільному засіданні Кримського ревкому та Кримського обкому РКП(б), було прийнято резолюцію: «Визнати найбільш бажаним підпорядкувати Крим безпосередньо Москві на становищі автономної одиниці, надати їй назву «Кримська автономна область». З огляду на мету революції на мусульманському Сході було вирішено створити видимість самостійного Криму. 18 жовтня 1921р. проголошено Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку.

Компартійні органи влади в Криму зіштовхнулися з цілою низкою національних проблем. У Криму проживала за переписом 1921 р. – 719,5 тис. осіб., окрім кримських татар (до 25,9%), українців та росіян (51,5%: перепис обліковував їх як одну національну групу), ціла низка малочисельних народів. Зокрема: 36 тис. євреїв, 32 тис. німців, 23 868 греків, близько 10 тис. ромів, 5 564 караїмів, 8 тис. кримчаків, 10 тис. вірмен, 2 370 тисяч естонців 500 айсорів та 300 італійців. [4, 8].

Враховуючи етнічний склад населення, кримська автономія могла бути тільки територіальною. Однак Кремль створював видимість того, що КрАРСР має, подібно до всіх інших автономій, національний характер, висуваючи на провідні посади в республіці діячів кримсько-